

„ESPRIT, ES-TU LÀ?” ТРАНСХУМАНО, ПОСТХУМАНО И ПОСТХУМНО У ФРАНЦУСКОЈ КЊИЖЕВНОСТИ У XIX И XX ВЕКУ

Апстракт: Овај рад анализира више дела француске књижевности насталих за време највеће популарности спиритистичког покрета у којима је присутна тематика успостављања контакта са загробним светом и преиспитивања границе између живог и неживог, људског и нељудског. Кључне тачке деветнаестовековних спиритистичких веровања – опстанак душе и личности након смрти, проширивање чулних способности кроз контакт с духовима и вечно напредовање човечанства – могу се довести у везу с тежњама савремених трансхуманистичких подухвата који бесмртност и усавршавање људског тела и ума покушавају да остваре кроз напредак науке. У делима најважнијих аутора француске фантастичне и научно-чудесне књижевности (Теофил Готје, Вилије де л’Ил Адам, Морис Ренар) и мање познатих публицистичких и фељтонских текстова издваја се низ мотива помоћу којих се приказује додир и преплитање између света живих и мртвих: спиритистички медијум као машина под контролом духова, оживљени предмети, примање загробних порука преко телекомуникационих машина, стварање вештачких тела и вантелесна космичка путовања.

Кључне речи: француска књижевност, спиритизам, трансхуманизам, постхуманизам, научно-чудесна књижевност, фантастична књижевност.

Јунаци авантуристичког романа *Душа ноћи* (*L’Âme de minuit*, 1923), након низа необјашњених крађа које повезују с појавом духова, добијају поруку која најављује да ће их исте вечери посетити неименовани гост. На основу поштанске марке и печата закључују да је писмо требало да буде испоручено претходног дана, када се у радној соби заиста указала сабласна фигура. Занесени идејом да су најзад добили доказ о постојању живота после смрти, ликови Мориса Левела (Maurice Level) не сумњају у своја убеђења, већ грешку приписују мањкавостима поштанске службе: „Није ли чудесно да Дух, чим употреби какво људско средство да нам се јави, у исти мах подлегне недоследностима које управљају нашим овоземаљским животима?”² (Level 2017: 52) Заклетим спиритистима једино је тешко да разумеју зашто су духови изабрали споро

1 * ophelie813@gmail.com

2 Преводи цитираних одломака су дело аутора текста, уколико у литератури није другачије назначено.

и непоуздано средство какво је пошта, када им на располагању стоје далеко непосреднији канали комуникације путем телеграфа, телефона, или директног преноса мисли, тј. *шелейаџије*. Каснији преокрети у овом релативно заборављеном роману у наставцима откривају да су мистериозни догађаји били део обмане, па ипак, *Душа ноћи* нуди веран приказ идеја које су до почетка двадесетог века постале опште место међу присталицама езотеријског покрета познатог под именом *модерни сџириџуализам* или *сџириџизам*³. Веровање у могућност општења с душама преминулих, иако присутно у готово свим културним просторима, средином XIX века доживело је нагли талас популарности, а научни пробоји на плану електромагнетизма, и технолошки изуми као што су телеграф, телефон и радио имали су важну улогу у обликовању овог културног феномена. Споне између овоземаљског и загробног живота поимале су се помоћу концепата о протоку различитих видова енергије (Sconce 2000: 7–8) које треба „каналисати и забележити користећи медијума као посредника. Тако, према спиритистима, медијум под контролом бестелесних духова привремено уступа своју свест и тело како би постао телекомуникациона машина или извор снаге и омогућио да се приме поруке, чују гласови преминулих, или померају предмети. Овакав поступак оностраном бестелесном присуству приписује одлике људскости – вољу, осећања, личност – понекад по цену ускраћивања истих карактеристика живом човеку који постаје пријемник за поруке мртвих.

Убеђење да смрт тела не значи нужно крај живота, трагање за проширењем домета људске перцепције и загладаност у далеку будућност човечанства приближавају спиритистичка веровања одређеним савременим тежњама трансхуманизма. Пре него што подробније укажемо на књижевна дела у којима налазимо одјек спиритистичке тематике, неопходно је истаћи да време највећег културног утицаја овог покрета (од средине XIX века до периода између два светска рата) претходи појавом трансхуманизма и постхуманизма које се дефинишу током друге половине XX века. Стога спиритизам не подводимо под трансхуманистичке пројекте, већ га разматрамо као сродну културноисторијску појаву која преиспитује границе и природу људскости. У оквирима овог рада задржаћемо се на обележјима која су заједничка за трансхуманистичке школе мишљења – чврста вера у научни напредак и ослањање на развој

³ Термин *сџириџуализам* (spiritualism) заступљен је у енглеском говорном подручју, док се у француским текстовима најчешће среће назив *сџириџизам* (spiritisme), неологизам којим је Алан Кардек (Allan Kardec), вођа најутицајније спиритистичке групе у Француској, именовао своје учење како би га издвојио у односу на ширу филозофску концепцију. У наставку текста користећемо облик *спиритизам*, као најучесталији облик и у српском и у француском језику.

технологије како би се физичке и когнитивне способности човечанства знатно унапредиле у односу на садашње стање (Ranich, Sorgner 2014: 13) – иако се под овим појмом јављају бројна хетерогена усмерења.

Новија проучавања из области културне историје и археологије медија (Sconce 2000; Natale 2021; Puglionesi 2021) указала су на различите аспекте који повезују спиритизам и трансхуманизам. Оба одликује суштински оптимистично иступање на саме границе званичне науке и често прекорачење у смела утопијска предвиђања или псеудонаучна тумачења постојећих теорија. Човек се посматра као дело у настајању, ступањ у еволуцији, а не нужно њен коначан исход, а бесмртност је питање од кључне важности. За трансхуманисте бесмртност значи да „еволуцију треба узети у своје руке” (Ranich, Sorgner 2014: 13) тако што ће се развити медицинске терапије које продужавају живот или технолошка средства која прикупљањем података стварају дигитални модел личности или вештачку интелигенцију (*mind uploading*). За спиритизам само откривење духова и размена с њима служе као доказ о бесмртности душе, извор информација о оностраном (душе настављају да се интелектуално и морално усавршавају након смрти), и обећање светле будућности за цело човечанство. У складу с научним достигнућима епохе, додир с оностраним се тумачи кроз релевантна технолошка средства. Електрични телеграф, који настаје готово напоредо са спиритизмом, одмах је доведен у везу с духовима због способности да у тренутку пренесе кодирану поруку преко велике раздаљине. Једно од првих америчких спиритистичких гласила носило је назив „духовни телеграф” (*The Spiritual Telegraph*). Алан Кардек у свом спиритистичком „јеванђељу” изражава исту идеју:

[...] као што *так-так* телеграфа исписује хиљадама миља далеко, на папирној траци, слова депеше, тако и ми преко немерљивих раздаљина које развајају видљиви свет од невидљивог, бестелесни свет од отеловљеног, преносимо оно чему желимо да вас научимо преко медијумског апарата.” (Kardec 1862: 289–290)

Све касније технолошке иновације такође су присвајане и у дословном смислу, као апаратура за успостављање контакта с оностраним, и као метафора за изузетне медијумске способности. Зато се, како закључује Џефри Сконс, фигуре медијума могу посматрати као „потпуно остварена кибернетичка бића: електромагнетне направе које спајају физичко и умно, тело и машину, материјалну стварност и електронски простор” (Sconce 2000: 27).

Књижевно обликовање спиритистичке тематике у француској књижевности јавља се у текстовима друге половине XIX и почетка XX века, напореда са ширењем спиритистичке праксе. Текстови о којима ће даље бити речи углавном се могу подвести под одредницу „инструментално чудесног” (Todorov 2010: 55–56) због мање или више наглашених покушаја да се спиритизам објасни научним и рационалним средствима, а и савремена француска критика често користи термин научно-чудесна књижевност (*le merveilleux scientifique*) (Hopkins-Loféron 2019) да хронолошки одвоји ранија дела од научнофантастичне књижевности у ужем смислу. Треба напоменути да су аутори⁴, чак и они који су били добро упознати с окултистичким круговима, углавном мање оптерећени доктринарним појединостима које су заокупљале припаднике езотеријских покрета, те да се спиритизам често преплиће са сродним појавама епохе. Елементи хипнозе, транса и визија који су због утицаја месмеризма и сведенборгизма већ били присутни у француској књижевности неизоставан су део описа сеанси, а подједнако важан извор инспирације чине и духовна учења преузета из источњачке традиције која ће нарочито изаћи у први план појавом теозофије крајем века. Фигуре хипнотизера, брамана и факира неретко су обједињене како би се створила слика моћних окултних знања која превазилазе званичну науку.

Спиритизам се, у делима која издвајамо, према обележјима људскости односи на суштински парадоксалан начин; иако се начелно подразумева да је телесност одсутна, неопходно је да се духови *укажу* кроз канале комуникације који су доступни чулима и појмљиви за људски ум. Било да приказују радозналост или зазирање пред оностраним, сва поменута дела приказују преплитање духова са живим светом и снажну неизвесност која произилази из немогућности да се појаве адекватно разумеју и опишу, или да се у њих уопште поверује. Спиритистичке сеансе понекад се пореде с Туринговим тестом (Natale 2021: 29) и сусретима с вештачком интелигенцијом (Puglionesi 2021: 25-26), јер у оба случаја кроз разговор покушава да се утврди да ли се саговорник може сматрати интелигентним људским бићем. Ликови у даље поменутиим делима наилазе на исти изазов.

Један од најпознатијих примера обраде спиритистичке тематике у француској књижевности јесте *Спирита* (*Spirite*, 1866), последња фантастична приповетка Теофила Готјеа (Théophile Gautier). Преиспитивање односа између телесног и духовног честа је тема у Готјеовом делу, из-

4 За писце као што су Виктор Иго или Викторијен Сарду бављење спиритизмом је строго приватно интересовање које само посредно оставља трага на њихово књижевно стваралаштво.

ражена кроз мотиве сеобе душе⁵ и оживљавања вампирских (*La Morte amoureuse*) или мумифицираних тела (*Le Roman de la momie, Le pied de la momie*). Присуство мистериозне силе која утиче на одлуке и мисли про-тагонисте Гија де Маливера у *Спирити* на почетку је једва приметно и јавља се као унутрашњи глас или необјашњив траг префињенијег и женственијег рукописа. Мада га јавне представе познатих медијума нимало не привлаче, Де Маливер „одлучује да натприродно сматра природним (Gautier 1866: 67) након што у огледалу угледа обрис фигуре која „иако слична, ни по чему није налик на оно што се, на овом свету, сматра ликом лепе жене” (Gautier 1866: 66). Женска прилика којој даје име Спирита открива свој идентитет путем медијумског, односно аутоматског писања, у дугачкој исповести коју Де Маливер несвесно исписује у мраку под њеним диктатом. Из текста који касније чита на јави, сазнаје да је Спирита заправо Лавинија, познаница која није имала храбрости да му изјави љубав за живота. Лавинија-Спирита у Де Маливеровим очима брзо постаје стварнија од своје живе ривалке, госпође Д’Имберкур, која се пореди са заводљивим, али испразним аутоматом из Хофмановог *Пескара*. Научна или псеудонаучна тумачења нису развијена у тексту, мада се више пута отвара питање перцепције, то јест да ли се призори које Спирита изазива поимају унутрашњим видом или заиста могу осетити телесним чулима, као и њихова несавршеност у односу на идеалну визију која је доступна узвишеним духовима. Готјеово виђење спиритичке доктрине у овој новели обележено је пре свега утицајем Сведенборгових визија о животу душа после смрти које су извршиле значајан утицај на француску културу (Балзакова *Серафимија* представља најпознатији пример). Љубав према Спирити неодојива је од меланхоличне жеље да се спозна онострани свет који она насељава. Маливерова смрт доводи до завршног преображаја љубавног пара, те спајањем двеју душа настаје нови, савршенији ентитет: андрогини „анђео љубави” (Gautier 1866: 235).

Мрачно наличје аутоматског дописивања између љубавника приказано је у декадентном роману *Гневна покојница* (*La Morte irritée*, 1900–1901) Франсоа де Ниона (François de Nion), чији наслов алудира на Готјеову *Заљубљену покојницу* (*La Morte amoureuse*). Николу Фламела, могућег потомка средњовековног алхемичара, запоседа дух покојне

5 У овом контексту нарочито је значајан Готјеов роман *Аватар* (*Avatar*, 1857), који приказује присилну замену идентитета која настаје преносом душе из једног тела у друго помоћу споја магнетизма и индијске магије. Научник Шербоно на крају новеле изражава равнодушност, па чак и презир према телу које је заменио млађим и здравијим: „Збогом, јадни људски дроњку, бедна прњо подерана на лактовима, излизана на свим шавовима!” (Готје 2021: 110)

љубавнице Репсе, куртизане скромног порекла коју је заборавио након женидбе. Дневнички записи који чине текст приказују постепено брисање границе између Фламела и покојнице, те се покушаји наратора да запише своје доживљаје често завршавају трансом и губитком свести. За разлику од Готјеове добронамерне Спирите, дух из Де Нионовог романа силом преузима тело свог медијума и за собом оставља нејасне поруке и странице исписане различитим рукописима који се надмећу за превласт. Паразитска моћ утваре с временом осваја све већи простор и постаје све стварнија: „[...] рука која прекрива моју попут рукавице и води је, та рука очврснула је и уобличила се (De Nion 1901: 261). Као што је случај у Поовој *Лијеји*, која је један од очитих извора инспирације за овај текст, покојница постепено заузима место Флазелове супруге која умире од исцрпљености. Фантастична неодређеност приповеданих догађаја остаје неразрешена јер се појаве могу тумачити и као стварне, или као пробој подсвести која се бори са осећањем кривице и Флазелове немоћи да призна да је напустио болесну и сиромашну Репсу.

Књижевни текст као „каналисану” поруку налазимо и у нешто другачијем контексту, у роману *Доктор Лерн, њолубої* (*Le Docteur Lerne sous-dieu*, 1908), једном од најпознатијих дела Мориса Ренара (Maurice Renard), писца и теоретичара научно-чудесне књижевности у Француској. *Доктор Лерн* представља варијацију Велсовог *Доктора Мора* и данас је упамћен по смелој слици укрштања људске свести са животињским телом и машином (аутомобилом). Међутим, не треба занемарити чињеницу да оквирни наратив описује причу о монструозним експериментима као посредовани запис коју група пријатеља добија од духова. Најпре кроз куцање стола, а затим помоћу машине за куцање, дух истовремено диктира и антиципира ужасне догађаје који ће се десити кроз две године (и бити забележени у рукопису написаном за истим столом). Наратор заузима улогу коментатора или пуког бележника (у фуснотама са назнаком „напомена преписивача”), који не зна да ли се садржај поруке коју су добили од „медијума-дактилографа” (*le typewriter-médium*) обистинио (Renard 1908: 13), али не може да одоли да с читаоцима не подели поруку из будућности. Прелаз с *тшишолоџије* (*typtologie*), методе којом сточић куца слово по слово, на ефикаснију писаћу машину сасвим је у складу са сталном потрагом спиритиста за све бржим облицима размене, које су наводно често инспирисали сами духови⁶. У Ренаровом роману спиритистичка иновација је ипак пропраћена иронијским отклоном пошто утвара наређује да се пронађе посебна машина француске производње,

6 Кардекови духови предвиђали су и следећи степен комуникације, тзв. *људску телеграфију*, или директан пренос мисли, који ће наступити када човечанство достигне потребан ниво савршености, односно ослобађања од стега материјалног постојања.

и одбија да сарађује док се захтев не испуни (Renard 1908: 12).

И у контексту када је веровање у духове приказано као наивно и негативно (верници су жртве превараната које одбијају да прихвате истину и тону дубље у лудило), често су присутни детаљни описи сеанси и спиритистичких поступака. Цил Галван истиче да је посматрање медијума као деперсонализоване машине спиритистима давало оправдање за сваки исход сеансе, чиме се тежиште занимања померило с онтолошког (откривања природе и узрока појава) на епистемолошки план (питање најефикасније употребе медијума) (Galvan 2016: 84). Уколико су поруке биле задовољавајуће, „медијумска машина“ је радила исправно, те се наглашавала чињеница да махом слабо образоване жене које су обављале тај посао нису могле да знају податке које су саопштавале. С друге стране, неочекивани одговори или неуспеле размене нису тумачени као знак преваре, већ само као тренутни механички квар или непостојање повољних услова да се духови огласе. У текстовима у којима се спиритизам јавља као елемент авантуристичког или криминалистичког заплета, мистериозне појаве добијају рационално објашњење и свако присуство натприродних бића се до краја искључује, али жеља да се докучи онострано и заводљива моћ спиритистичке сценографије уносе сумњу у границе између живог и неживог. Ликови скептичних посматрача барем су на тренутак збуњени пред представама медијума које делују веродостојне или падају под утицај занесених спиритиста.

У већ поменутом фељтону *Душа ноћи* више пута се смењују слепа вера и раскринкавање различитих завера, док јунаци Арлок и Дестрел наизменично падају под утицај руског хипнотизера Фелкина и његове штићенице и медијума Олге. Драматични преокрети најпре одговарају на потребу да бројни наставци приче у дневној штампи задрже пажњу читалаца, што повремено доводи и до недоследних или конфузних места; ипак, од почетка до краја може се испратити виђење спиритизма као неизлечиве болести зависности. Роман приказује читаву лепезу спиритистичких феномена: аутоматско писање, директни говор духова кроз медијума, пројекцију визија на фотографску плочу, материјализацију фантомских шака, па чак и микроскопско анализирање узорка ектоплазме. Веровање у све немогуће догађаје чврсто је повезано с поверењем у искреност жене-медијума у коју су јунаци заљубљени. Хипнотизер Фелкин инсистира да је њена „улога безлична попут пријемног апарата“ (Level 2017: 18) који почиње да ради тек када се нађе под дејством невидљивих таласа, као и да фантомске поруке не остављају никакву успомену у њеној свести. Она сама још упечатљивије описује губитак своје личности и аутономије, говорећи да је њена глава „рас-

кршће којим се хиљаде душа креће без икаквог обзира према [њеној] души” (Level 2017: 52). Снажна деперсонализација омогућава да наивни лик Олге остане позитиван и поред учешћа у превари, јер је заиста била пасивни инструмент под утицајем хипнозе.

Питање искрености медијума проблематизовано је и у роману *Фантом из улице Мишел-Анж* (*Le fantôme de la rue Michel-Ange*, 1922), мада је пре реч о психолошкој студији него криминалистичкој истрази. Католички писац Анри Бордо (Henry Bordeaux) у том роману оштро критикује спиритистички талас који је наступио након Првог светског рата кроз причу о породици која након погибије сина јединца у рату посвећује свој живот спиритизму. За неутешни спиритистички кружок сточић помоћу ког духови комуницирају дословно није више нежива ствар, каквим га види спољни свет, већ „пријатељ који спава, али ће се пробудити чим [га позову]” (Bordeaux 1922: 216). Централно место у делу представља сеанса за време бомбардовања у близини Париза током које наводна вереница погинулог младића служи као медијум. Наратор романа верује да је реч о превари, али нема објашњење за феномен „ин-корпорације” ком присуствује. „Глас без пола [...] вештачки, необичан, узнемирујућ глас” (Bordeaux 1922: 142–143) присутни заиста препознају као глас покојника чији је „периспирит” (*périspirit*)⁷ преузео контролу над медијумом. Садржај поруке је мање потресан (извесно је да медијум невероватне детаље о бици код Вердена сазнаје из писма с фронта које је кришом читала) од невероватне инсценације и чињенице да учесници сеансе верују да их духови штите од бомбардера.

Спој криминалистичког заплета с окултистичким мотивима чини окосницу у Ренаровог романа *Орлакове руке* (*Les mains d'Orlac*, 1920). Пијаниста Стивен Орлак сумња да је постао несвесни и невољни убица након што су му после несреће пресађене шаке мртвог криминалца, а заправо је жртва лажног медијума Еузебија Нера. Орлак и његова супруга Розина у више наврата сведоче догађајима које не умеју да објасне, а посебно је лик Де Крошана, спиритисте занесењака и „сликара душа” повезан с низом оживљених предмета. Спиритистичка група којој Де Крошан припада добија поруке од сточића по имену Палмира, па у ударцима који се нижу као „звучни ликови у неком свечаном – и телеграфском – фризу” препознаје да се Палмира „љути” (Renard 2023: 49). Његов сликарски атеље је простор у коме посетиоце непрестано вребају полужива створења која можда насељавају духови: костур Гијом и Оскар, човеколика лутка у природној величини, коју чак и полиција привремено сумњичи за Де Крошаново убиство. У последњем поглављу

⁷ У веровањима француских спиритиста духови делују на спољни свет помоћу полуматеријалног, флуидног тела које зову периспирит (Kardec 1862: 5).

хипотеза о духовима је искључена, али неодвојивост живог и неживог остаје централно обележје злочина: металне руке којима су почињена убиства обликоване су тако да подражавају и Орлакове и Оскарове.

Загробне поруке добијене куцањем стола и аутоматским медијумским писањем остале су важан део спиритистичке праксе, али стална потреба да се размена с духовима олакша и убрза довела је до развоја читавог низа проналазака и апарата који су наводно остваривали контакт с оностраним (Јовић 2019). С временом, научници који су се занимали за спиритистичке и парапсихолошке феномене покушали су да из поступка сасвим искључе несавршену и застарелу *медијумску* машину, и ослоне се на званичне и усталене електричне *медије* који би требало да одстране сваку могућност преваре. Едисонова најава 1920. године да ради на телефону који би забележио гласове мртвих имала је великог одјека у јавности и надахнула је више књижевних обрада које приказују могућа ограничења таквог изума. Приповетка Жана де Киријела (*Jean de Quirielle*) *Онај кога нису очекивали* (*Celui qu'on n'attendait pas*, 1925), смештена у време Првог светског рата, садржи два спиритистичка изума која не захтевају присуство медијума ни оквир сеансе: *некрометар*, који мерењем флуида у ваздуху бележи број погинулих у биткама, и још импресивнији *некрофон*, наизглед обичан телефонски апарат који прима поруке с оног света⁸. Неочекивани саговорник из наслова приче је дух љубоморног самоубице који покушава да спречи нову љубавну везу своје жене иако је предвиђена намена телефона да допринесе развоју науке и, још важније, открије планове немачке војске и спречи нове погубије. Иако смештен у строго научни оквир, проналазак остаје ограничен на приватну сферу и не успева да остави никакву последицу на друштво: дух заказује време наредног позива зато што зна да ће лабораторија у којој се налази телефон бити мета бомбардовања. Експлозија уништава некрофон, веза с духовима је прекинута, а наратор који сведочи о догађајима закључује да сви који прижељкују Едисонов успех у комуникацији с мртвима не знају с чим се могу сусрести.

Подједнако песимистично виђење Едисоновог несуђеног изума налазимо и у краткој причи *Када би Едисонов психички телефон радио...* (*Si le téléphone psychique d'Edison fonctionnait...*, 1921) која сатиризује могућу телефонску везу са загробним светом. Након што би живи задовољили радозналост у вези с великим историјским непознаницама и залечили тугу за ближњима који им недостају, схватили би да робују „сталном васкрсавању идеја, начела, предрасуда и закона које су наметнули мртви”

8 Киријелови замишљени проналасци сасвим одговарају подели спиритистичких окултних машина коју предлаже Филип Бодуен; он издваја машине које имају за циљ да духовима „дају глас” и омогуће да комуницирају, док другу групу чине контролне машине које покушавају да измере појаве (Vaudouin 2018).

(Vautel 1921: 501) и пожелели да униште психички телефон.

Као што смо видели, духови су често приказани кроз оживљене предмете, али мотив сеобе духа у механичко тело незаобилазно је повезан с темељним књижевним приказом андроида у роману *Будућа Ева* (*L'Ève future*) Вилије де л'Ил-Адама (Auguste de Villiers de l'Isle-Adam). Спиритизам је само један од споредних елемената у изузетно сложенем тексту који гради вишезначан однос према науци и езотерији, те ћемо само успут указати на везу с нашом тематиком. Лик Едисона, чаробњака из Менло Парка, готово у шали изјављује да је електрицитет „озбиљни спиритизам” (Villiers de l'Isle-Adam 1886: 160) док пали цигару помоћу искре која је само калорички облик душе славуја чија се песма чује. Вештачко тело будуће Еве, *андреиде* (*Andréide*) Адали, поседује привид личности, али остаје донекле непотпуно док се у њега не насели Сована, Едисонова фантомска помоћница, чији идентитет такође није једнозначан. Најзад, постојање андроида, иако детаљно објашњено у дугачким описима, несводљиво је на науку или окултизам: „Одакле је говорила? Где је чула? Ко је она, најзад, постала? [...] Напослетку, с ким смо имали посла?” (Villiers de l'Isle-Adam 1886: 360). Као и биће које се налази у његовом центру, роман је хибридна творевина која унедоглед умножава загонетне паралеле између ликова, научне хипотезе које се не могу до краја замислити и езотеријске мотиве.

Стварање вештачке или привидно живе жене које ближе одговара спиритистичким материјализацијама присутно је и код писца авантуристичких и окултистичких дела Жила Лермине (Jules Lermina). У новели *Дванум умрла* (*La Deux fois morte*, 1895) очајничка жеља ожалошћеног јунака за поновним сусретом са супругом наизглед се остварује када успе да дозове њен дух који наставља да живи⁹. Породични пријатељ који сведочи о необичним догађајима (и даје заљубљеном пару књижевне псеудониме Павле и Виргинија) успева да открије механизам којим се покојница враћа у живот и закључује да није реч о правој визуелној појави људске душе, већ оживљеној успомени. Прилика која се појављује описана је по угледу на ектоплазму, као кондензација беличасте светлости и дима који извире из Павловог тела. Наратор током овог експеримента додирује оживљену Виргинију и чак ослушкује куцање њеног срца¹⁰. Иако текст носи поднаслов „љубавна магија” (*magie passionnelle*),

9 Лермина више пута цитира Поа (посета запуштеном имању асоцира наратора на *Пад куће Ашер*), мада је подједнако важан модел за наративни ток и Де л'Ил Адамова приповетка *Вера*.

10 Код Готјеа је присутан сличан мотив у тренутку када Спирита осећа откуцаје свог срца. Додиривање тела које дух материјализује такође подсећа на експерименте хемичара Вилијама Крукса (који се помиње у Лерминином тексту у контексту занимања

размишљања о раду сећања заправо произилазе из епистемолошких теорија Иполита Тена (Marquer 2015: 6). Чудесна интелектуална моћ да се детаљна успомена пројектује и оживи у стварности приказана је као опасна по живот, па се менталне везе које омогућавају материјализацију морају прекинути, и тиме дозволити да Виргинија умре по други пут.

Још једну групу дела у којима се јасно уочава одјек спиритистичких тема чине текстови у којима се мотив одвајања тела и душе појављује као предуслов за путовање у свемир, а ликови медијума или факира постају део сложене машинерије која омогућава одлазак на друге планете. Телесност је у овом случају само садржалац животне снаге или пролазан и заменљив елемент у путовању духа кроз космичке раздаљине. У роману Гистава ле Ружа (Gustave le Rouge) *Заробљеник на планети Марс (Le Prisonnier de la planète Mars, 1908)* покретач за „метални ковчег“ који главног јунака Робера Дарвела одводи на Црвену планету чини спој електричне струје (огромни сферични кондензатор) и психичке енергије стотине индијских брамана¹¹. „Психодинамички“ експерименти које Дарвел и други ликови спроводе да би повезали две планете углавном су погубни за брамане – живе батерије које се током ових поступака дословно троше и прегоревљају: електрични удар приликом покретања летелице убија већину индијских мудраца, док факир Фара-Шиб умире спаљен након што на Земљи призове визију марсовског пејзажа и чудовишта која га насељавају.

Лик научника-окултисте у роману *Пламени точак (La Roue Fulgurante, 1909)* Жана де ла Ира (Jean de la Hire) више је од пуког извора енергије, и директније учествује у радњи романа. Представљен као „најмоћнији спиритиста свог времена“ (La Hire 1942: 15), доктор Ахмед-Беј влада знањима из западне и источне медицине захваљујући којима успева да спасе групу људи које је свемирски брод у облику пламеног точка однео на Меркур. Кључ космичког путовања лежи у одвајању душе од тела како би слободно путовала брзином светлости, а низ авантура и препрека с којима се јунаци суочавају приморава их да замене тела или пренесу своју свест у тела Меркуријанаца. Повратак на Земљу на крају романа захтева налажење подесних мртвих тела која ће населити, а отвара се и питање *андропластије*, то јест употребе пластичне хирургије да би се што више приближили некадашњем изгледу. Љубавни пар Пол де Сивак и Лола Мендес након искуства на Меркуру и смрти Ахмед-Беја

за легитимна истраживања) с медијумом Флоренс Кук. Дух назван Кети Кинг који је Кукова материјализовала наводно је, приликом једне сеансе, Круксу поклонио цвет и дозволио му да је пољуби.

11 За детаљнији преглед француске научно-чудесне књижевности која спаја спиритистичке елементе с ликовима факира види: Hopkins-Loféron 2019.

посвећују се изучавању тајни дезинкарнације и реинкарнације душе након што су добили доказ да је живот на Земљи само „прелазна тачка између два бескраја” (La Hire 1942: 191).

Прикази бестелесног путовања кроз свемир, сусрета с ванземаљским животом и насељавање у нељудска тела у овим романима доста дугују идејама Камија Фламариона (Camille Flammarion), и оба текста се отворено позивају на његова дела. Велики популаризатор астрономије и спиритизма у својим романима *Уранија* (1889) и *Стела* (1897) даје идејно развијен уметнички свет у коме се постиже истинска синтеза спиритистичког учења о реинкарнацији на другим планетама и научних претпоставки о ванземаљцима у време када теорија еволуције из корена мења разумевање живог света. Ликови из Фламарионових романа се након смрти рађају поново на Марсу, у лаким, ваздушастим телима која би на Земљи била једва видљива (*Сшела*), или имају облик драстично различит од људског: шест ногу и дванаест чула Марсоваца у *Уранији* могу се учинити чудовишним, као што су за становнике Марса непојмљиви канонони људске лепоте оличени у Аполону или Венери (Flammarion 1891: 285). Овакво виђење живота у космосу отвара пут ка постхуманистичкој перспективи у којој човек више не заузима централно, повлашћено место, већ је само једно од безброј равноправних бића: „Земља више није сама на свету. Видици бескраја почињу да се отварају. Било да живимо овде или другде, ми нисмо грађани неке државе или света, већ истински ГРАЂАНИ НЕБА.” (Flammarion 1891: 266) Код Фламариона је откриће ванземаљских светова приказано као радосно и екстатичко искуство: сви становници свемира су еволутивно прилагођени планетама које насељавају и, као такви, чине одговарајуће оличење деловања природних сила, а могућност да људска душа проживи мноштво живота у радикално другачијим облицима схваћена је као авантура.

Овај кратак преглед француске фантастичне и научно-чудесне књижевности која је кроз спиритистичку тематику и иконографију преиспитивала често несигурне границе које су делиле науку и (псеудо) науку могао би се допунити и другим примерима. Талас занимања за окултизам у XIX веку често се посматра као одговор на рашчаравање света и све већи утицај позитивизма, али спиритистички покушаји да докажу бесмртност душе указују да је однос између науке и духовности увек сложенији него што се чини. У овим делима насталим у оквирима епохе која је направила револуционарне пробоје у употреби електричне струје вечна потреба да се премости јаз који дели живе и мртве изразила се пре свега кроз фигуру медијума који је служио као пријемник и појачивач невидљивих оностраних сигнала. Пасивно стање медијума било

је неопходно да би се доказало присуство друге свести и да би духови „добили“ глас или тело, али оваква хибридизација увек је остајала проблематична и несигурна.

Зато у готово свим делима о којима је било речи сусрет с духовима прате амбивалентна осећања. Истински позитиван исход општења са загробним светом присутан је једино код Готјеа (који у *Спирити* адаптира мит о античком андрогину кроз спиритистичку призму) и Фламариона (за ког је бесмртност душе неодвојива од теорије о ванземаљском животу). У овим текстовима медијумска искуства су први корак ка другом, савршенијем свету. Код осталих дела, било да су написана у фантастичном, криминалистичком, или психолошком регистру, наглашене су сумња и неизвесност у вези с ентитетима с којима се успоставља додир. Спиритизам је приказан као привид који је утолико опаснији зато што делује веродостојно (*Душа ноћи*, *Орлакове шаке*, *Фанџом из улице Мишел-Анж*, *Двајуш умрла*), или као научно откриће које носи превисоку цену (*Онај кој нису очекивали*, *Каг би Едисонов шелефон радио*). Најкомплексније слике, какве налазимо у *Будућој Еви* и *Докџору Лерну*, потпуно онемогућавају да се јасно одреди граница између живог, мртвог и механички оживљеног. Научнофантастична књижевност је касније током XX века наставила да на безброј начина проширује поменуте елементе (телепатија, андрогинија, андроиди, пренос свести у друго тело) који су постали незаобилазан део њене поетике. Појава дигиталног простора и *cyberpunk* књижевности представља новију интерпретацију у дугом низу представа ослушкивања „духова у машини“ и статуса бестелесних свести које насељавају недоступне и невидљиве просторе.

Извори

- Готје, Теофил. *Аваџар; Роман о мумији*. Превели Горица Дедовић и Никола Трајковић. Шабац: Суматра, 2021.
- Boordeaux, Henry. *Le fantôme de la rue Michel-Ange*. Paris: Plon, 1922.
- Flammarion, Camille. *Uranie*. Paris: 1891.
- Flammarion, Camille. *Stella*. Paris: Enrest Flammarion éditeur, 1925.
- Gautier, Théophile. *Spirite*. Paris: Charpentier Libraire-éditeur, 1866.
- La Hire, Jean de. *La Roue Fulgurante*. Paris: Editions du livre moderne, 1942.
- Le Rouge, Gustave. *Le prisonnier de la planète Mars*. Paris: Albert Méricant éditeur, 1909.
- Lermina, Jules. *La Deux fois morte*. Paris: Charmuel, 1895.
- Level, Maurice. *L'Âme de minuit*. Paris: La Bibliothèque Internationale Maurice Level, 2017.
- Nion, François de. „La Morte irritée”. *La Revue Blanche* t. 24 (1901): 43–52; 126–

- 135; 200–209; 260–269; 333–357; 446–449.
- Quirielle, Jean de. „Celui qu'on n'attendait pas . *Lectures pour tous* 1. 4. 1925: 833–839.
- Renard, Maurice. *Le Docteur Lerne sous-dieu*. Paris: Société de la Mercure de France, 1908.
- Renard, Maurice. *Les Mains d'Orlac*. Nice: Culturea, 2023.
- Vautel, Clément. „Si le téléphone psychique d'Edison fonctionnait . *Je sais tout: magazine encyclopédique illustré* 15. 1. 1921: 497–501.
- Villiers de L'Isle-Adam, Auguste de. *L'Ève future*. Paris: M. de Brunhoff éditeur, 1886.

Литература

- Јовић, Бојан. „'Здраво с друге стране' – о спиритизму, направама за општење са мртвима, и понешто о (књижевној) уметности”. *Гробља: књижевно-културна материјализација смрти*. Ур. Драган Бошковић. Крагујевац: ФИЛУМ, 2019. 13–27.
- Baudouin, Philippe. „Archéologie des machines occultes”. *Terrain* 69 (2018). <<http://journals.openedition.org/terrain/16632>> 22. 5. 2023.
- Galvan, Jill. „The Victorian post-human: Transmission, information and the seance”. *The Ashgate research companion to nineteenth-century spiritualism and the occult*. Ed. Tatiana Kontou, Sarah Willburn. Farnham: Routledge, 2012. 96–114.
- Hopkins-Loféron, Fleur. „Archéologie des médias fakiriques: machines à désincarnation et métempsycoses électriques dans quelques récits merveilleux-scientifiques”. *Figures de l'art – Revue d'études esthétiques* 35 (2019): 139–156.
- Kardec, Allan. *Le Livre des médiums*. Paris: Didier, 1862.
- Marquer, Bertrand. „Idée représentative” et mémoire-fantôme: „La Deux fois morte” de Jules Lermina”. *Colloque: Voir des fantômes*, Université de Strasbourg, France, 6 octobre 2015. <<https://hal.science/hal-03252829>> 5. 6. 2023.
- Natale, Simone. *Deceitful media: artificial intelligence and social life after the Turing test*. New York: Oxford University Press, 2021.
- Puglionesi, Alicia. „Echoes down the years: technologies of mediumship and technology”. *Media Ventriloquism: How Audiovisual Technologies Transform the Voice-Body Relationship*. Ed. Jaimie Baron, Jennifer Fleeger, Shannon Wong Lerner. Oxford University Press, 2021. 23–42.
- Ranisch, Robert and Stefan Lorenz Sorgner. „Introducing Post- and Transhumanism”. *Post- and Transhumanism: An Introduction*. Ed. Robert Ranisch, Stefan Lorenz Sorgner. Frankfurt: Peter Lang Edition, 2014. 7–28.
- Sconce, Jeffrey. *Haunted media: Electronic presence from telegraphy to television*. Durham: Duke University press, 2000.
- Todorov, Cvetan. *Uvod u fantastičnu književnost*. Prevela Aleksandra Mančić. Beograd: Službeni glasnik, 2010.

Tijana Jovanović

„ESPRIT, ES-TU LÀ?” THE TRANSHUMAN, THE POSTHUMAN AND
THE POSTHUMOUS IN FRENCH LITERATURE OF THE 19TH AND
20TH CENTURIES

Summary

This paper analyzes a number of works of French literature written at the height of the 19th century spiritualist movement and the themes of contacting the afterlife and questioning the border between the living and the inanimate, the human and the non-human. The key tenets of spiritualist beliefs—survival of the soul after death, expanding human sensory faculties by contacting spirits, and the eternal progress of mankind—can all be linked to contemporary transhumanist endeavors that seek to achieve immortality and enhancement of the human body and mind through scientific advances. The works of the most important authors of French fantastic and science-fiction literature (Théophile Gautier, Villiers de L'Isle-Adam, Maurice Renard) and certain lesser-known journalistic and serialized texts allow for a look into a number of motifs that show the intertwining between the world of the living and the dead: the spiritualist medium as a machine controlled by spirits, animated objects, receiving afterlife messages through telecommunication machines, the creation of artificial bodies and out-of-body cosmic travels.

Keywords: French literature, spiritualism, transhumanism, posthumanism, scientific romance, fantastic literature.